

Министерство
на образованието и науката

АЗ·БУКИ

Национално издателство
за образование и наука

Избрано

от текстовете, публикувани в списанията
на Национално издателство

АЗ·БУКИ

www.azbuki.bg

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Българско научно-методическо списание
• година XXI, 2012 • киевски 1

ИСТОРИЯ

Българско научно-методическо списание
• година XXI, 2012 • киевски 1

МАТЕМАТИКА И ИНФОРМАТИКА

Българско научно-методическо списание
• година XXI, 2012 • киевски 1

ПРЕДУЧИЛИЩНО НАЧАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ Педагогика

Българско научно-методическо и педагогическо списание
• година XXI, 2012 • киевски 1

ХИМИЯ ПРИРОДНИТЕ НАУКИ В ОБРАЗОВАНИЕТО

астрономия
биология
география
физика

ПРОФЕСИОНАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ

Българско научно-методическо списание
• година XXI, 2012 • киевски 1

СТРАТЕГИИ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНАТА ПОЛИТИКА

Научно-методическо списание
• година XX, 2012 • киевски 1

Философия

Българско научно-методическо списание
• година XXI, 2012 • киевски 1

Чуждоезиково обучение

Научно-методическо списание
• година XXXV, 2012 • киевски 1

19^{10 – 16 май 2018 г.}

Методът на проектите като основа на литературното обучение

Откъс от „Проектноориентираното обучение в часа по литература“

Петър Алексиев

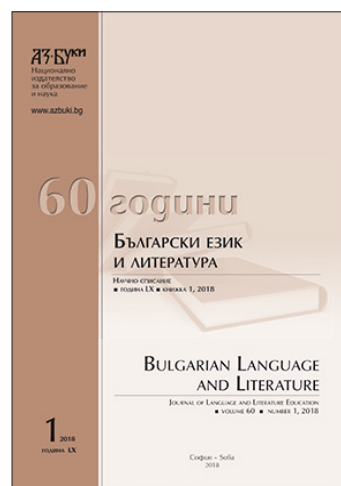
32. СУИЧЕ „Св. Климент Охридски“ – София

Дефинирането на проектноориентираното обучение по литература (ПООЛ) е по-лесната част. Ако „проектнобазираното обучение по литература“ полага метода на проектите като основа на литературното обучение, като по този начин като да подценява в някаква степен други методи, не по-малко подходящи за прилагане в литературното обучение, то проектноориентираното обучение по литература предполага интерактивни практики и същевременно – обърнатост на ученето напред („про-“) към конструиране на значения, т.е. към активно учене-чрез-действие. Проектноориентираното обучение се основава на конструктивизма и е развито в работите на психолози и изследователи на образованието от световен мащаб – Лев Виготски, Джером Брунер, Жан Пиаже, Джон Дюи. Конструктивизмът стои в основата на активното участие на учениците в решаването на проблеми и на критичното им отношение към учебната дейност, която възприемат като смислена и интересна. Загаденият проблем, по който учениците трябва да работят, се формулира така, че те да станат строители на собствените си знания, като черпят информация от най-различни източници.

Учениците усъвършенстват уменията си да мислят и разсъждават, като разрешават истински проблеми, на които се натъкват. Стойността на един проект се крие в процеса на разработването му и в опита, който учениците получават, а не толкова в крайния резултат.

Проектноориентираното обучение по литература е индивидуална или групов дейност, свързана с решаването на някакъв проблем за определен период от време. Резултатите от този начин на обучение могат да бъдат конкретен продукт, презентация, представление или друго. Типични характеристики на това обучение са про дължителността, постигането на междинни резултати,

Заглавието е на редакцията

www.bel.azbuki.bg

Главен редактор

Проф. д.п.н. Галя Христовоза
E-mail: hristozova@bfu.bg

Редактор

Д-р Мая Падешка
0889 22 04 12

Тел.: 02/425 04 70
02/425 04 71

E-mail: bel@azbuki.bg

Съдържание на сп. „Български език и литература“, кн. 1/2018:

ОТ РЕДАКЦИЯТА

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

Употребите на лудостта в ди-
аболитната проза на Владимир
Полянов / *София Ангелова*

ЕЗИКОЗНАНИЕ

Генериране на езикови фраг-
менти в компютърна среда в
подкрепа на изследователския
подход в езиковото образование /
Евгения Сендова

МЕТОДИКА

Олимпиадата по български език и литература като огледало на обучението по литература в гимназиалния етап / *Стилиян Стоянов*

ОПИТЪТ НА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ

Проектноориентираното обучение в часа по литература / *Петър Алексиев*

Технология за повишаване на рецептивните и на продуктивните умения чрез прилагане на портфолио и самооценъчни карти в гимназиалния етап на обучението по български език / *Марина Петрова*

Флоралните елементи в „Бел Ами“ – характеристика на Жорж Дюроа / *Ани Иванова*

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И КУЛТУРА ПО СВЕТА

Полската българистика – актуални практики и стратегии за развитие. Перспективата на Люблинската школа / *Камен Рикев*

Преподаване на български език на неговорещи езика българи / *Нина Борисова*

РЕЦЕНЗИИ И ИНФОРМАЦИЯ

САЩ в ново поколение от интерпретации / *Александра Антонова, Пламен Антонов*

Към теорията и практиката на превода между близкородствени езици / *Ничка Бечева*

МНЕНИЯ И ПОЗИЦИИ

„Добрият учител представя на учениците си света като динамичен и незавършен“ (Интервю с проф. д.п.н. Адриана Дамянова) / *Мая Падешка*

както и груги аспекти на текущото оценяване, което се използва при проектите.

Същността на проектноориентираното обучение е, че е подход, който насърчава самостоятелното учене. Основава се на поставянето на проблем, с който учениците могат да се сблъскат в ежедневието. Учениците имат значителна роля при избора на областта, от която е съдържанието и естеството на проекта, по който ще работят. От тях се очаква да изследват естеството на проблема, да анализират причинно-следствените връзки и да използват съответните теоретични рамки, да проучат възможни решения, дилеми и противоречия. В епицентъра е това учениците да разберат какво правят, кое и защо е важно и как ще бъдат оценени. Всъщност възможно е самите те да помогнат за определянето на някои от целите и процеса на оценяване в съответствие с постигането на тези цели. Всички тези характеристики на проектноориентираното обучение са насочени към учениците и допринасят за повишаване на мотивацията и активното им участие. Именно високото ниво на мотивация и активното участие на учениците са съществени за успеха на този подход.

Въпреки че традиционното преподаване може да създаде някои от тези умения и навици, в повечето случаи те са непоследователни и разпокъсани или придобити като страничен ефект. Ефектът е много по-осезаем и траен, когато учениците са поставени в ситуации, изискващи качества като креативност и способности за прилагане на знанията и уменията в реални условия. Обхванати от целенасочено ПООЛ – не епизодично, а многократно и систематично през всичките си ученически години – децата ще бъдат по-добре подготвени за колеж, кариера, гражданско участие и изобщо за живота. В ПООЛ от изключителна важност са следните елементи: предизвикателен проблем или въпрос, ключови знания, разбиране и умения за успех, автентичност, критика и преработка, публичност на продукта, последователно търсене, размисъл и не на последно място, ученикът има право на глас и избор. Някои умения за успех могат да бъдат изграждани целенасочено – например, когато учителят помага на учениците да изграждат умения за критично мислене, и ги оценява по критерии. Етични стереотипи, като поемане на отговорност и постоянство, невинаги могат да бъдат изграждани и оценявани целево, но на учениците може да се предложи да размишляват върху развитието на такива качества у себе си. Да помислим какво се случва при един типичен проект – внимателно планиран и умело ръководен от учителя. Първо, на учениците се поставя автентичен и провокативен проблем или въпрос, който е нов, комплексен и отворен (липсва еднозначно или единствено решение). Децата го преценяват и решават какво трябва да знаят, за да се справят успешно с разрешаването му. Напътствани от учителя, учениците намират ресурси, чрез които да си отговорят на въпросите, и оценяват качеството и верността на събираната от тях информация.

Докато търсят свои отговори на въпроса и създават продукт, демонстриращ наученото от тях, учениците осъществяват процес, който се състои от критика, следвана от преразглеждане или преработване. Понякога техните идеи не работят и те трябва да започнат отначало. Голяма част от работата се

върши в групи, а резултатите се представят пред публика. В хода на проекта учениците поемат отговорност за работата си и изпълняват редица задачи. Откриват и отстраняват проблеми.

Ако досега отговорихме на въпроса какво е ПООЛ, широкото прилагане на ПООЛ създава по-големи затруднения. Проблемът донякъде идва от неразбиране на това как ПООЛ изглежда на практика в класната стая. Повечето преподаватели познават абревиатурата, но мнозина се питат: защо ПООЛ е важно? За всички ученици ли е, или само за силните по български език и литература? Може ли този подход да направи по-добър начин, по който преподаваме? Дали пък не е поредната нова безумица към претоварената ни учебна програма? ПООЛ не замества образователните стандарти, нито пък претендира да реши проблемите на нашето образование. Това е подход, който премахва традиционните бариери между дисциплини и ги интегрира в реални, сериозни и релевантни учебни дейности. Не е задължително единствено и само литературата като дисциплина да участва в ПООЛ. Най-важното е, че всички форми на ПООЛ имат една обща черта – дават на учениците възможност да приложат знания и умения, които са научили по-рано или изучават в момента. В основата на ПООЛ е практическото прилагане. Вместо учениците да се питат защо трябва да учат едно или друго, работата по проект им дава отговор. Нека представим пример за един ПООЛ модул.

Единадесетокласници учат произведението „Гераците“ по литература и семейно право по „Етика и право“. Работейки по групи, те се заемат със задачата да докажат кой е „виновен“ за разпада на роговия космос, като изложат своите аргументи в симулиран съд. Като първа стъпка учениците се запознават със съдържанието на творбата и с основни постановления на Семейния кодекс. Казано им е да разгледат образите на героите и да се „потопят“ във времето, в което се развива действието на повестта.

Учениците се запознават със сюжета на произведението, без да са им дадени подробни указания. Всяка група обобщава и характеризира един от предполагаемите виновници за разпада на семейството. За целта децата прилагат методите за характеристика на герой на базата на знанията си по литература.

След това класът разиграва сценария на съдебен процес, като представя резултатите на всяка група. За целта се налага да дебатират и решават проблеми, свързани с изучаваната творба и семейните правни норми. Например учениците установяват, че резултатите на едната група се различават значително от тези на останалите. След допълнително проучване откриват, че причината е в различната степен на задълбоченост на възглеждането в контекста на произведението и времето, в което се развива действието. Така, вместо информацията да им бъде дадена наготово, учениците откриват в проблематиката на разглежданата творба характерните за епохата хуманитарни проблеми и ги отнасят към проблемите на нашето време. Разигравайки сценария на съдебен процес, учениците участват в трансдисциплинарна интеграция, която е най-висшата форма на преподаване и усвояване в ПООЛ. Трансдисциплинарната интеграция, чиято научна основа е теорията на конструктивизма (Fortus, Krajcik, Dershimerb, Marx и Mamlok Naamand, 2005), доказано подобрява постиженията на учещите при когнитивни дейности от по-висш порядък.

Чрез тази трансдисциплинарна практика учениците прилагат наученото ново съдържание по литература и по етика на правото за решаване на реална задача, която е и интересна за тях. Те подобряват своите умения за комуникация и взаимодействие, като първоначално работят в малки групи и след това обобщават получените резултати. Също така се упражняват: да дефинират проблем, който трябва да решат (Кой е виновен за разпадане на роговия космос?); да разработват решения в група, постигайки съгласие по отношение на плана за действие и аргументация на тезите за виновността или невиновността на героите; да оптимизират проекта си (проверяват дали приведените аргументи са убедителни и дали са съобразени със Семейния кодекс).

Една от основните характеристики на ПООЛ е трансдисциплинарната. Тя е най-трудната за постигане, защото изисква внимателно планиране, сътрудничество и време за изпълнение в клас.

Пълния текст четете в сп. „Български език и литература“, кн. 1

Субкултурата на футболните запалянковци

Откъс от „Футболният стадион – център на фенската активност“

Кремена Йорданова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

1. Футболът като карнавал

Някои изследователи на субкултурата на футболните запалянковци, които търсят отговори на въпроси, свързани с поведението на феновете по време на мач, са достигнали до идеята за ползването на „карнавалната концепция“, разгледана и приложена за пръв път от М. Бахтин в изследването му на народната култура на Средновековието и Ренесанса, видяна през творчеството на Франсоа Рабле. Мнозина автори обвързват описанието на Бахтин за карнавал със съвременното футболно зрелище. Средновековната територия, където се изпълняват карнавалните действия – площадът, е заменен от съвременното социално пространство на стадиона. Следвайки тази парадигма, Стам твърди, че карнавалът „премахва йерархиите, различните нива на социалните класи и създава един друг живот, освободен от конвенционални правила и ограничения“ (цит.по Pringle 2008: 31). Той преобразява ежедневието на участниците чрез временна промяна на ролите, изпълнявани от индивидите в обществото. Затова членовете на субкултурата на футболните запалянковци могат да бъдат диференцирани според различната им роля – една в ежедневието им дейности и друга на стадиона. К. Бромберже е описал това състояние много точно: „Привържениците, подобно на доктор Джекил и мистър Хайд, водят два паралелни живота – единият почтен в града, другият героичен на стадиона“ (Bromberger, 2005: 209). И отново чрез концепцията на Бахтин може да открием отговора на въпроса защо отдадеността на участниците в карнавала или в съвременния футболен празник е толкова голяма. Защото „карнавалът играе самия живот и тази игра за известно време става самият живот“ (Bahtin, 1978: 20).

Заглавието е на редакцията

www.history.azbuki.bg

Главен редактор
Проф. д-р Пламен Митев
E-mail: plamdm@abv.bg

Редактор
Д-р Албена Симова
0889 88 21 83
Тел.: 02/425 04 70
02/425 04 71
E-mail: history@azbuki.bg

Съдържание на сп. „История“, кн. 1/2018:

КЪМ ЧИТАТЕЛЯ

ПОГЛЕД НАД БАЛКАНИТЕ

Статиите в рубриката са посветени на 60-годишнината на доц. д.н.к. Веселин Тепавичаров

„Основите на мира“ от 19/31 януари 1878 г. – първото руско-турско споразумение за създаване на Българска държава (или защо Санстефанският прелиминарен договор не е началото на Нова България) / Петко Ст. Петков

Причини за различия в значението на великденския ритуал „минаване под Плащаницата“ / *Джени Маджаров*

Аспекти на патернализма и популизма на българския социалистически модел (държавната грижа и закрила в нормативните актове) / *Ина Пачаманова*

Лекционният курс по „постстарно-политическа етнология“ – перспективи и предизвикателства / *Петя Василева-Груева*

Футболният стадион – център на фенската активност / *Кремена Йорданова*

ДОКУМЕНТАЛНО БОГАТСТВО
Новооткрити документи за историята на една 200-годишна църква / *Светлана Мухова*

РЕЦЕНЗИИ И АНОТАЦИИ
Нов документален сборник по най-нова българска история / *Йордан Мантарлиев*

ХРОНИКА
Научна конференция на тема „Разнообразието в българското стопанско-историческо развитие“ (Икономически университет – Варна, 29 – 30 септември 2017 г.) / *Емилия Вачева*

В карнавала традиционните правила и граници на всекидневния живот се обръщат и забраненото става позволено. Разглеждано през призмата на футболната запалняковщина, това превръща стадиона в пространство със специфични временни характеристики, където нормалните ежедневни практики могат да бъдат нарушени. Следователно стадионът се е превърнал в пространство, което е свещено за феновете. При създаването на това временно пространство общността на запалняковците изгражда собствени правила за поведение, норми и ритуали (Doidge, 2010: 256). Неприличните припявания и ругатни, агресивното поведение и жестулиране на феновете имат адекватно място само и единствено по време на карнавала, т.е. на футболния празник.

Според Бахтин идеята на карнавала е да се наруши ежедневието, да се избяга от рутината и работния процес, да се влезе в едно друго, различно време и пространство за известен отрязък от време. Така, позовавайки се на неговата теза, някои изследователи на спортните субкултури достигат до заключението, че концепции за карнавалността имат отражение в модерния спорт (Pringle, 2008: 30). От една страна, присъствието на стадиона се възприема от феновете като вид „бягство“ от действителността. За много хора анонимността, която им дава стадионът, представлява легитимно средство за бягство от рутинните задължения. Футболът е начин да се забрави всичко, свързано с всекидневието, а карнавалното поведение на стадиона предоставя възможност за пълно освобождаване от напрежението. От друга страна обаче, участието и наблюдаването на спортни игри, както и при карнавала, описан от Бахтин, създават усещането за трансформиращ момент на свобода. Футболните запалняковци усещат това и се възползват, доколкото е възможно, от него: „Отивай на стадиона, за да си излееш натрупания гняв през седмичната. Затова ти казвам, че живееш от мач до мач. Отивай там, можеш да се навикаш, да се напсуваш, да се накрешиш колкото си искаш, без да има последици“ (Б.Д., 44 г., мъж, Славия).

Карнавалният характер на спортните мероприятия позволява поведение, неприемливо с нормите, но неподлежащо на санкции в определено време – времето на футболния мач, и в определено пространство, каквото е стадионът (Pringle, 2008: 1481). Дал Лаго твърди, че именно карнавалният елемент, който носи със себе си футболният празник, позволява стадионът да изгради нови правила за поведение, които са недопустими, от правна гледна точка, за други обществени места в градското пространство. Несъмнено субкултурите произвеждат т.нар. „контекстуален морал“ – начин на мислене и възприемане, който освобождава участниците от обичайните отговорности на моралния избор. Ако членовете се придържат към правилата на субкултурата, понякога могат и да не забележат как тези норми са в противоречие с тези на обществото, като цяло (Sagossi, 2009: 145). Дългогодишните наблюдения на Дал Лаго показват, че в рамките на стадиона запалняко например може да използва забранени от закона субстанции относително безнаказано, друг може да хвърля предмети по терена или да провокира физическо напрежение между противници (цит.по Doidge, 2010: 256 – 7). Стадионът е пространството, което в определен отрязък от време може да стимулира проявата на девiantно поведение и чувство за безнаказаност. Това се вижда и в гумите на

мой млад информатор, който споделя част от причините, които го водят на стадиона на всеки мач на любимия отбор: „Знаеш ли защо обичам да ходя на стадиона? Някак си там усещам свободата. Там не ти е проблем да застанеш по средата на сектора и да запалиш една дебела цигара марихуана. Няма кой полицай да ти каже нещо. Другото, което е важно, че този орган на реда, който всички фенове толкова ненавиждат, там можеш абсолютно всичко да му кажеш – за майка му, за баща му, за синовете му, изобщо изливаш си всичко“ (И. Н., 24 г., мъж, Левски).

Част от това неприемливо за ежедневието поведение, което обаче е характерно за времето и пространството на стадиона, са нецензурен език, обиди и унизителни подхвърляния, независимо дали са представени под формата на песен, подвикване, напис на транспарант. В същото време, те са и един от основните белези на карнавалната култура. Стадионът е мястото за масова жестикуляция, вулгарни припявания и неприлични думи (Dunning, 1988: 7 – 8). Той е едно от редките пространства, където може да се прояви удоволствието от неприличните жестове и думи, които са поставени вън от границата на правилото. „Там и само там, освен в затворен кръг, просташко грубите думи могат да се цитират“ (Bromberger, 2005: 265). Всъщност логиката на играта и на карнавала позволява всички тези непозволени реплики да бъдат разглеждани като неразривна част от антагонистичното вънание на запалняковщината. Всеки един участник в субкултурата познава добре знаците и символите, които са специфични за групата (Barova, 2012: 77). Може да приемем, че такъв знак за футболните фенове е и използваният специфичен език на стадиона и за който Бахтин пише: „Ето защо такава реч, освободила се от властта на нормите, йерархията и забраните на общия език, се превръща в нещо като специфичен език, в своеобразно арго спрямо официалния език. Такава реч създава и специфичен колектив – колектив на посветени във фамилиарното общуване, колектив на откровени и свободни по отношение на речта хора (Bahtin, 1978: 207). Запалняковците обаче добре разбират, че това, което се случва на стадиона, езикът, жестовете и поведението, което използват в тази „свещена“, освободена от обществените норми територия, е временно и не трябва да се пренася в ежедневието живот: „Такъв хубав речник има на стадиона, такива благи и цветни думи се използват, такъв пъстър речник, та да ахнеш и да кажеш „Родна реч, омайна, сладка“! В нормалния живот това никога не може да се случи“ (М. М., 23 г., мъж, ЦСКА).

Бахтин прави разлика между официалния празник и карнавала. Според него: „В противоположност на официалния празник, карнавалът е бил тържество сякаш на временното освобождаване от господстващата правда и от съществуващия строй, на временното отменяване на всички йерархични отношения, привилегии, норми и забрани“ (Bahtin, 1978: 22). Това освобождаване от правилата и йерархията се усеща и от самите запалняковци. По-възрастните привърженици, връщайки се в спомените си за отминалите години, дори споделят, че усещането за свобода често се е изразявало и под формата на протест срещу установената комунистическа власт в годините преди 1989 г.: „Стадионът сякаш беше единственото място, на което човек можеше да говори по-смело, а Сектор Б беше зона на свободата!“ (Stoev & Panayotov, 2011: 13). Анонимността сред толкова голяма маса от хора в един неконтролируем отрязък от време е давала тази възможност: „Там имаше хора с протрити гънки, с гънкови якета с нашивци и значки със синьо-белите зebри. Някои бяха с дълги коси, други – обръснати нула номер (явно имали скорошни близки срещи с народната милиция), с брада, всякакви... Скандираха, пееха, псуваха... изглеждаха така, сякаш изобщо не им пукаше от милиционерите наоколо. Държаха се свободно, провокативно, при головете скачаха и се прегръщаха като братя“ (Stoev & Panayotov, 2011: 74).

2. Ритуално поведение на стадиона

Почти всяка човешка дейност може да бъде превърната в ритуално действие. Когато едно действие започва да се осъзнава като акт със символично и емоционално значение, то голяма част от субкултурните субекти приемат това действие за ритуал. Ритуалите, свързани с футболната фен култура, имат голямо разнообразие, що се отнася до локалните футболни традиции, но съществуват някои генерални прилики между навиците на повечето фенове. За едни групата, а за други стадионът, като самостоятелно социално пространство, са предпоставка за ясно формирано поведение, което много пъти носи в себе си символика, чрез която феновете демонстрират своята страст и отдаденост на отбора. Най-често тези ритуали имат за цел да разграничат поведението по време, преди и след мач от обичайното, ежедневно поведение на запалняковците.

На първо място, трябва да се отбележи, че карнавалът, който се наблюдава на стадиона, позволява засилването на колективните изживявания чрез ритуални действия, които съдържат в себе си символична и емоционална стойност. Противно на честото подценяване на ритуалите, характерни за субкултурите, много изследователи смятат, че колективното ритуално поведение играе важна роля в развиването на чувството за идентичност и принадлежността на хората към някоя група (Pringle, 2008: 12). Чрез ритуала се изразява

солидарност към отбора, към населеното място, но и към групата, към която принадлежат участниците. От началото на XX в. спортът еволюира от практика в областта на отбиха до социален феномен. Това до голяма степен се дължи на колективната страст, която той генерира. Също като при карнавала, необходимостта от споделена радост, насладата от споделени надежди и разочарования обединяват широка група от хора, които в ежедневието си често пъти нямат допирни точки един с друг (Sabbah, 2011: 8). На стадиона всички бариери между различните индивиди падат: „И всички тия различни хора, които дори не биха се погледнали в градския транспорт, живеят различни животи, ги обединява това, тази любов и се прегръщат на стадиона!“ (К.Г., 25 г., жена, Левски).

По този начин колективният характер на футбола в немалка степен предопределя и колективните емоции сред поддръжниците на отборите. К. Лисман смята, че отборната игра е „предопределена да сигнализира колективни възможности за идентификация“ (Lisman, 2014: 125), а участието в ритуални действия според Фишър води до „производството на чувства“, т.е. на ангажимент към дадената група и солидарност към останалите участниците (цит. по Pringle 2008: 64). Това, че стадионът предизвиква мигновено, често неразбираемо чувство за принадлежност към определена група от хора, се споделяше от немало информатори: „И е странно, и е много готино, и е такава емоция да хванеш човека до тебе и да го прегръщаш и крешиш! Много е яко. Летиш надолу по седалките, ударил си се – не ти пука, просто защото адреналинът ти е на някакво космическо ниво. И нищо не усещаш освен кеф! Готино е да я има тази емоция. Ето тогава вече чувстваш в непознатите хора около теб като семейство. Левскарското ти семейство. Всички сте едно! Някак си всеки човек до тебе го чувстваш, че си го познавал винаги“ (К.Г., 25 г., жена, Левски). На стадиона запалнякото може да покаже своята принадлежност към дадена група от хора, дори да демонстрира интимна близост с тях, въпреки че са му абсолютно непознати, само защото имат едно общо помежду си – привързаността към клуба.

Чувството за принадлежността към определена група, което се активизира по време на футболен мач на стадиона, спомага за създаването на колективно съзнание. Един футболен мач ни поставя пред важни мисловни констатации, които по принцип се избягват в ежедневието. Той напомня едновременно по граматичен и карикатурен начин, че нещастие то на едни е условие за щастие то на другите (Bromberger, 2005: 39). Какъв по-добър начин да покажеш груповата си принадлежност, от това да се разграничиш от останалите, от „другите“, дори и по този краен начин, да искаш да покажеш превъзходството на „своите“ пред „чуждите“. Основният фактор, обединяващ футболните фенове и кара ги да се идентифицират с общността, е безрезервната вяност към отбора и затова желанието им е не толкова да бъде наблюдавана красива игра, колкото техният любим отбор да бъде победител. Чрез тази емоция те сътворяват един паралелен мач за надмощие заедно с феновете на противниковия отбор, пейки и жестикულიрайки масово. Един футболен мач показва в кратко време цялата гама от емоции, които човек може да изпита в целия си живот – радост, мъка, омраза, безпокойство, досада, чувство за несправедливост, еуфория. Затова и италианският журналист Бене Северини споделя мнението си, че „стадионът е нудисткият плаж на емоциите. Присъдите са грастични, разваленото настроение провокира грубост, възбуда е прекалена, прощката е светкавична“ (Severini, 2011: 221). Емоцията, която се изпитва по време на наблюдаване на футболен мач на стадиона, може да се определи като също толкова важна, колкото е самата среща. Атмосферата, която се създава по трибуните сред съмишлениците, се оказва също толкова важна за запалняковците, колкото самата игра. Тази емоция обаче не е индивидуално създадено чувство. Тя е така силна и усещането понякога е така болезнено, защото е споделена, защото се превръща от индивидуално, в колективно чувство, което не може да бъде контролирано. Нямаше интервюиран, независимо от възрастта си, пола си, настоящия си ангажимент към клуба и групата, който при въпроса какво е чувството да си част от сектора, преди да отговори, да не се усмихваше задоволително, лекичко на себе си при спомена за последното си близане на стадиона. Най-често използваните епитети бяха „невероятно“, „неописуемо“ или „невъобразимо“: „Емоцията на стадиона е невъобразима! Това не може да се обясни. Все едно да обясниш каква е емоцията от секса. Неопишимо е! Страхотна еуфория! Като викнеме всички в един глас, като всички крециме, като има игра, която да те вдигне и да се кефиш. Любовта не може да се обясни, а чувството е прекрасно. А като знаеш, че около тебе има хора, които наистина се кефат на същото, е още по-яко!“ (М.Р., 28 г., мъж).

При футболните запалняковци ритуализираното поведение на стадиона по време на мач, колективните жестове и емоции, песни и скандирания са доказателството за това общо съзнание, за тази колективна идентификация в рамките на стадиона (Pringle, 2008: 63). По време на гвубой всички средства за комуникация се мобилизират, за да може да се покаже подкрепа към любимия отбор и да се изрази неодобрение към противниците. Пеенето, използването на музикални инструменти, жестовите на тялото, които изразяват радост или разочарование, развяването на плакати и транспаранти, цялостната хореография носенето на определени грехи и цветове са все начин на общуване между различните фенове, по който те показват своята вяност и подкрепа към отбора, но и чувството си за принадлежност

към общността (Derbaix & Descor, 2011: 282). Всички тези елементи са важен израз на колективност, на която запалняковците придават ритуален характер.

От друга страна, ритуалните действия представляват бърз и лесен начин за интегриране на нови членове в групата, защото стадионът е място за активизиране на социалните връзки. Едно от най-важните социални измерения на играта е поддръжката на социални връзки в рамките на стадиона, а много пъти и извън него. Изследователите установяват три основни етапа на този процес – социализация, интеграция и общуване. Желанието за контакт с хора със същите интереси е един от основните мотиви на голяма част от феновете да бъдат на стадиона (Derbaix & Descor, 2011: 279). Затова не е учудващо, че са малцина тези, които идват сами в сектора. Наблюденията и в чужбина, и в България показват, че най-голям процент от феновете отиват на стадиона с група от приятели. По този начин футболът несъмнено изиграва своята социализираща роля. Най-малка, с тенденция за намаляване, е групата на семейства с деца.

Заздравяването на връзките между индивида и групата обикновено става чрез някакъв вид ритуални действия, които постепенно създават система от колективни практики (Воква, 1998: 14). Един от най-важните моменти за феновете е първото отиване на стадиона. За момчетата то представлява принципен етап на навлизане в мъжката среда. Първото присъствие на трибуните под покровителството на баща или дядо може да се възприеме като инициация. Много фенове свързват първото си отиване на футболния стадион с конкретен член от семейството. При много от тях се следва определен модел: „Помня първия мач, който посетих. Бах на 5 и баща ми реши, че ми е време“ (С.Т., 28 г.). Други запалняковци са водени от други членове на семейството – дядо, чичо, по-голям брат или сестра. В юношеските години момчетата напускат тази опека и намират своето място на стадиона чрез посещение с приятели или с връстници от квартала. Емоциите от футболните срещи се пренасят в кафенетата, където започват да се събират младежи от квартала, които поддържат един и същи отбор. Често пъти браковете внасят временна дупка в цикъла на тази мъжка социалност. В много от случаите обаче истинските фенове се връщат на стадиона, за да подкрепят отбора си, независимо от семейното си положение.

И не на последно място, ритуалът позволява на запалняковците чрез различни форми на поведение да се опитват да повлияят на късмета и съдбата (Pringle, 2008: 214). Как обаче се постига това? Изследвайки задълбочено карнавалните традиции през Средновековието и Ренесанса, Бахтин заключава: „Наистина карнавалът не познава деленето на изпълнители и зрители. (...) Докато трае карнавалът, за никого няма друг живот освен карнавалния“ (Бахтин, 1978: 19). Стадионът дава на зрителите на спортното състезание нещо, което телевизията не може. От пасивни зрители феновете се превръщат в действащи лица. От невидими се издигат до ранга на звезди, до част от зрелището. Мнозина автори смятат, че именно тази тръпка, представата, че чрез собствените си действия можеш да помогнеш за финалния резултат, кара толкова много хора да се отдават на страстта си към футбола и отново да се връщат на стадиона. На запалняковците се приписват странни сили и те са убедени, че са способни да повлияят директно на събитията. Спортните тълпи не са пасивна аудитория и тяхното участие в играта е забележимо. Неслучайно публиката е смятана за 12-ия играч на терена и домакинствата на отбора се смятат за наполовина спечелени и преди края на мача. Големият футболист Дани Бланчфлауър, осъзнавайки ролята на запалняковците, споделя: „Шумът на тълпата, неенето и напяването е кислородът, който ние, играчите, дишаме“. От своя страна, феновете също разбират своята роля и се опитват да я изиграят правилно, за да достигнат до така желания резултат. А до този резултат може да се достигне само при спазването на строго определено ритуално поведение. В деня на мача ежедневни действия могат да придобият друг, нов смисъл, когато се превърнат в ритуализирани актове в определен социален и културен контекст (Football Passions, 2008: 25) – ползването на едни и същи грехи, носенето на определени артикули и талисмани, заемане винаги на едни и същи места на трибуните, минаване по еднакъв маршрут. Всички тези придобити навици според тях биха могли да се отразят на резултата: „Футболните запалняковци по цял свят са в голямата си част силно суеверни. Направо фаталисти. Познавам хора, които не се бръснат преди мач. Познавам такива, които никога не са си прали шала на „Левски“. Защото прощъпалникът на този шал бил на мач, който „Левски“ е спечелил. Познавам фенове, които винаги ходеха на мач, облечени с една и съща фланелка. Била им на кадем. Познавам запалняковци, които имат различни талисмани. И си ги носят на мач. За късмет. Познавам и такива, които преди мач си поръчваха винаги едно и също количество бира (или ракии) и едни и същи мезета, защото така връзвало. А иначе – не! Изборът на самата кръчма преди мач рядко се оставяше в ръцете на случайността“ (Stoev & Panayotov, 2011: 322).

3. Стадионът като йерархична структура

Всеки стадион представлява една йерархия сред запалняковците – възрастова и емоционална. Различните сектори приютяват различни категории фенове. В тази култура има

определени ценности и правила и най-убедените запалянковци организират свои собствени територии на стадиона и тези места се подчиняват на техните норми (Kontos, 2008: 50). На всички стадиони има разделение между страничните сектори. Винаги има един сектор, където се групират младите привърженици, които са най-организираните. Тук организирането по трибуните не е писано правило. Няма система, която да диктува кои привърженици къде ще стоят на трибуните, както някога в античните игри. И все пак неписано правило е, че най-дейните и ангажирани запалянковци (включително групите на ултрасите и хулиганите) заемат сектора зад вратата, където активно извършват своите ритуали и всеки, който влиза в този сектор, трябва да носи сам отговорност за избора си: *„Ултрас секторът, или секторът с крайните привърженици, е винаги зад вратата. И в този сектор влизат фанатици, ултраси. В такъв сектор да влезеш с дете и жена, ти си носиш последствията. За това има А сектор, В сектор, сядаш си и си люпиш семки“* (С.С., 25 г., мъж, Славия). Тук са най-активните, най-емоционалните, най-отдадените на идеята привърженици. Всеки може да посети сектора независимо от възраст, пол и социален статус, стига да има силата и волята да поддържа отбора си със сърце. Най-често обаче тук са по-младите привърженици и някои по-активни възрастни мъже. Съществува един вид йерархия между феновете в сектора. Най-активните ултраси се позиционират в центъра на сектора – участниците в официалните фен клубове, привържениците от различните групировки на клуба. Обикновено това е ядрото на хореографията и песенната поддръжка. Останалите независими фенове обхващат периферията около този център. Всеки сам избира мястото си в сектора и все пак колкото по-в периферията си, толкова по-маргинална позиция сред феновете заема.

В България обособяването на секторите за отделни привърженици става практика още в първите години на професионалния футбол. Една от причините за това е намаляването на цената на билетите в определени сектори, където се запътват по-младите и неплатежоспособни фенове. В началото на 90-те години, с масовото навлизане на западния модел на ултра и хулиганската култура, обаче започва масовото обособяване на зони за крайните привърженици в секторите, започва силната подкрепа от първата до последната минута, поддръжката с много нови и разнообразни знамена и шалове, влизат в употреба бомбички и гумки, започват схватки с други агитки. Вътрешното обособяване в сектора на ултра привържениците, като се отделят места за различните подгрупи, се случва в началото на новия век с навлизането на множеството малки и разнообразни групировки и фракции на клубовете.

Виражите на стадиона са едни от редките пространства, където една група показва единство, но в същото време и контрастите, които го формират. Често се случва фенове от едни сектори да презират тези от другите трибуни, които въпреки поддръжат същия тим. Разликите между привържениците от различните сектори понякога са толкова драстични, че често не могат да се преодолеят. Така например всеки млад запалянкo, който е активен участник в ултра културата на своя любим клуб, признава, че емоцията, която е изпитвал по време на мач в сектора зад вратата, не може да се сравни с емоцията, която доставят другите сектори: *„Просто първото ми влизане в В сектор беше велико. Първото ми впечатление просто беше, че е много по-яко от А! Такава разлика! Първо всичките бяха прави, докато в А винаги са седнали. Тук всеки креши, пее, скача, докато в А сектор всеки седи и гледа мача. Да, вика се, но не е така. Някак си няма я тая атмосфера със знамената, факлите, песните! В В има много по-голям хъс, много по-голяма емоция!“* (К.Г., 25 г., жена, Левски). Някои респонденти споделят личния си опит, свързан със спорадичното им присъствие в някои от другите сектори, където разликата в израз на емоционалност им пречи те да се чувстват комфортно: *„Аз съм се впечатлявала в тези сектори. Странни индивиди има там. На мача с Барселона за Шампионска лига бяхме във В сектор, за да виждаме по-хубаво. И тръгват хората за някакви неща да се вълнуват, да се притесняват. И отзад се извиква някой и ти казва „Сядай!“ Ама аз не съм на театър, да му се не види, колко пъти любимият ти отбор ще играе в Шампионска лига с Барселона! Вкъщи се седи спокойно“* (Д.Ж., 26 г., жена, Левски). За други пък досега до „спокойните“ сектори е бил моментът на истинско осъзнаване относно необходимостта да си част от групата, от активните дейности на общността, от гостъпна до удовлетворение и емоция, който може да даде само колективното фенско участие в сектора зад вратата: *„Започнах да ходя в другите сектори като бунт с това, което се случваше в Г сектор. Там обаче е доста по-различно. Там (в другите сектори – б.а.) като отидеш, и гледаш отстрани това нещо, ТВОЯ сектор. И като го наблюдаваш.... то така ти липсва! Толкова е хубаво, и ти е кофти, като си отстрани да го гледаш! Дори си казваш: „Ей, аз съм бил част от това нещо и то ми липсва! На мен местото ми е все още там, не съм за тука“* (М.М., 23 г., мъж, ЦСКА).

Публиката във всеки сектор има специфичен манталитет и свое поведение. Вече казахме, че секторите зад вратата са територията на най-активните фенове. Тук се правят грандиозни хореографии, всичките привърженици подкрепят активно със специален репертоар предпочитания отбор. Възрастта им варира, но основно се състои от младежи от

15 до около 35 години. От друга страна, сектор В е секторът, който се предпочита от по-възрастни, също много западени по футбола и отбора фенове, които обаче предпочитат да наблюдават двубоя от по-удобни места. Тук феновете също са много емоционални и имат силна групова идентификация поради дългите години, прекарани заедно. Повечето запалянковци някога, в младежките си години, са били активни привърженици, които са посещавали крайните сектори, но с възрастта избират сектор В: „Във В сектор са си дъртите хулигани. Аз имам чувството, че при тях е различно, носят по друг начин фенството в тях. Тези по-големите фенове си ходят от години на едно и също място. Имат си като оградена територия. Събират се там 10 – 15 човека, имат си свои места, имат си един вид територия. И най-любопитното е, че тази територия не се заема и от другите хора. Те някак си са като затворено общество и никой не прекрива границите на другия! Някак като нещо свещено“ (Г.Г., 32г., мъж, ЦСКА).

Сектор А е територията, която е най-далечна от гледна точка на представата на феновете за активна поддръжка. Тук е мястото на официалните лица, на публични личности, на бивши спортисти, дошли да се насладят на играта, на хора с абонаментни карти и треньори на други отбори. Сектор А си има собствени норми на поведение, които не съвпадат с тези на останалата територия на стадиона – емоциите са оставени на заден план и преобладава футболният език. Поради тази причина всички останали привърженици гледат с презрение на феновете, които избират сектор А за своята поддръжка. Подигравките са често срещани. Основно ги наричат „разбирачите“ или „треньорите“: „Сектор А е секторът на треньорите, там всички разбират от футбол!“ (К.М., 28 г., мъж, ЦСКА). По-активните фенове от секторите зад вратата се подиграват на привържениците от А сектор основно заради неразбираемата за тях липса на емоция и хъс, която напълно ги разграничава от активните младежи: „Като отидох аз за пръв път на мач, на А сектор му виках Гробницата, щото там като отидеш, беше като на панихида! Най-големият кошмар беше като трябва да се ходи там! Само седиш сред разбирачи! Така е навсякъде обаче. Имаш си една група от ултраси в сектора и останалото е просто фенове, като тези в А“ (А.С., 38 г., мъж, Локомотив).

Ултрасите разбират, че феновете от останалите сектори, по-улегналите и възрастни фенове нямат същото желание като тях да участват в креативните изяви на стадиона, и са приели този факт: „Там по другите сектори хората са по-улегнали, на години, тях повече ги интересува какво става на терена, гледат, псуват футболистите. Там е по-пенсионерско“ (П.Д., 25 г., мъж, Левски). Това е повод да се подиграват на някои характерни за феновете от тези сектори на стадиона действия, като „люпене на семки“ и задължително седене на седалките на стадиона: „То е ясно, че щом някой е отишъл в А или във В сектор, то е отишъл, за да седне и за чопли семки. Какво да ги коментираме. Реално погледнато, те са там, за да подкрепят отбора, за да ръкопляска, за да подвикват, следат мача много по-изкъсо от нас. Докато ние гледаме целия мач между кадрите от едно веещо се знаме, ха-ха! Все пак мача се гледа, не сто процента, но се гледа. А едновременно с това можеш да скачаш, да крешиш, да викаш!“ (Д.А., 37 г., мъж, Левски). Показателен случай за нежеланието на по-западнените фенове да ходят в другите сектори заради подобни характеристики на феновете там, е следният: „Аз веднъж съм ходила във В. И се преместих по време на полувремето. Просто е много тъпо! Там винаги се намира някой, който да ти направи забележка за нещо. Що си прав, седни, премести се...“ (Р.С., 25г., жена, Левски).

Възрастта е другият основен фактор, който разграничава съвсем ясно видовете запалянковци на стадиона. Според най-активните фенове напредналата възраст е фактор не само за „улягането“ на хората заради повечето задължения, но и им пречи чисто физически да бъдат активна част от дейността на младите: „Ходим с баща ми в спокойните сектори. И около нас има си доста хора, които са си с абонаментни карти, които са на по 50 – 60 години. В някои от тях можеш да разпознаеш бивши играчи на „Левски“ от по-предното поколение. И възрастта е важна. Представяш ли си „Кой не скача, е червен“ да викаме, а като си на 60 години, не можеш да скачаш така! Определено за някои е до възраст. А в Б сектор не можеш да си отвориш чадъра, ако завали дъжд. Продължаваш да скачаш и пееш“ (А.Й., 30 г., мъж, Левски.) Младите привърженици, които смятат, че никога няма да се откажат от хоженето на стадиона независимо от промяна в бъдеще в социалния, семейния или възрастовия им статус, са на шеговитото мнение, че най-вероятно единствената разлика ще е смяната на секторите: „Предполагам, че на по-стари години, като стана, ще ми омръзне Б и другото повече ще ме привлича – да съм си седнал, да люпа семки и просто да си псувам!“ (И. Н., 24 г., мъж, Левски).

Пълния текст четете в сп. „История“, кн. 1

Идеите на Бъртранд Ръсел по въпросите на анализа

*Откъс от „Логическият анализ на езика:
Бъртранд Ръсел (1896 – 1911)“*

Камен Лозев

Югозападен университет „Неофит Рилски“

... Може да се твърди, че самото име „аналитична философия“ произхожда от Ръселовата защита на метода на анализ.

Кевин Клемент (Klement, 2016)

След като изоставих философията на Кант и Хегел, потърсих решения на философските проблеми с помощта на анализа и оставам твърдо убеден, въпреки някои модерни тенденции към обратното, че прогресът е възможен единствено чрез анализ.

Бъртранд Ръсел (Russell, 1959: 11)

Сред аналитичните философи от XX век Бъртранд Ръсел вероятно е най-величавата и влиятелна фигура. Името му, както мотото на статията подсказва, наистина е синоним на аналитичната философия. Каквито и аспекти на анализа да обсъждаме, Ръсел почти винаги трябва да се спомене.

В редовите по-году представям опит да изложя най-важните моменти в схващанията на Ръсел за анализа през обозначения период. Всеизвестно е колко често се е променяла ръселуанската позиция по важни теми от обемното му творчество. В това отношение философският анализ на езика не прави изключение. Което означава, че ще разглеждам темата в нейната динамика и в контекста на общото философско развитие на Ръсел. Според мен еволюцията на Ръсел относно анализа позволява да се открият поне четири периода 1896-а – 1924-а година. Както личи от заглавието, предмет на внимание в статията са първите два периода, които темпорално (и доста условно) можем да поместим между 1896-а и 1911-а година. В съдържателен план тези периоди са белязани с двете знаменити творби *Принципи на*

Заглавието е на редакцията

www.philosophy.azbuki.bg

Главен редактор

Проф. д-р Георги Апостолов
E-mail: apstlv@swu.bg

Редактори

Д-р Атанаска Чолакова
0889 22 20 42

Николай Кънчев

0888 81 56 45

Тел.: 02/425 04 70

02/425 04 71

E-mail: philosophy@azbuki.bg

Съдържание на сп. „Философия“, кн. 1/2018:

КЪМ ЧИТАТЕЛЯ

ИСТОРИЯ НА ФИЛОСОФИЯТА

Рецензия на критиката на чистия разум (1781) / Йохан Георг Хаман

Онтологически и логически проекции на Лайбницовия закон за достатъчното основание / Силвия Кръстева

Екзистенциали на граничността – Хайдегер и Маркузе / Анета Тумбева

СЪВРЕМЕННА ФИЛОСОФИЯ

Болката като разбулване / Лазар
Копринаров

ФИЛОСОФИЯ НА ЕЗИКА

Логическият анализ на езика:
Бъртранд Ръсел (1896 – 1911) /
Камен Лозев

ФИЛОСОФИЯ
НА ИЗКУСТВОТО

В обувките на дете / Христо
Симеонов

ПСИХОЛОГИЯ

На границата на интердисциплинарния подход към историята – насилието и някои ключови моменти от европейското минало през призмата на един опит за историко-психологически анализ /
Димитър Петков

математиката, 1903, и *За обозначаването*, 1905, които не само представят Ръселовите възгледи за анализа, но и свидетелстват за промените, настъпили в мисълта му по време на т.нар. „дълга нощ“, т.е. времето, когато заедно с Уайтхед създава *Principia Mathematica*. Що се отнася до другите два етапа – третия и четвъртия, – те според мен обхващат периода 1911 – 1924 г. и в тях са създадени такива емблематични за анализа творби като *Нашето познание за външния свят*, 1914, непубликуваната *Теория на познанието*, 1913, и поредицата лекции *Логическият атомизъм*, 1918. Последната книга бележи връхната точка на ръселовската доктрина за философския анализ на езика.

Че цялата нормална философия трябва да започва с анализ на пропозиции, е истина вероятно твърде очевидна, за да изисква доказателство.

Бъртранд Ръсел (Russell, 1900: 8).

Ръсел е *родствено* близък на анализа. Донякъде метафорично, това означава *по рождение*, в смисъл че неговото формиране и установяване във философията е непосредствено свързано с аналитичния метод и плуралистичния светоглед.

За да разбера родствена връзка на Ръсел с анализа, трябва да се върнем към най-важното интелектуално събитие в самото начало на кариерата му – бунта против британския абсолютен идеализъм, бунта против Брадли, бунта към плурализъм (the revolt into pluralism). Именно в този бунт са корените на появилия се „нов светоглед“, именно бунтът задава нагласите на Ръсел към аналитично мислене.

В разглеждането на „бунта“, т.е. на отхвърлянето на идеализма на Брадли и Мактагарт, следва да наблегнем на поне две обстоятелства. Първо, Ръсел не е сам в битката: както подчертава в *Моето философско развитие*, „Мур вогеше, а аз плътно го следвах по петите“ (Russell, 1959: 54).

В тези ранни години Ръсел е просто „рецептивен“, т.е. оставя се на водачеството на Мур и възприема основните му идеи. Второто важно обстоятелство е, че критиката и отхвърлянето на брадлианския идеализъм става във време, когато проблемите на математиката и логиката отново завладяват Ръсел. В Кеймбридж той специализира математика, но последната година от следването, отвлечен от допотопното ѝ преподаване, се насочва към философията (Lozev, 2011: ch. 4). След написването на рецензия върху книга по философия на науката обаче Ръсел отново е завладян от математическа страст. Размишленията над Брадли, който наскоро е издал фундаменталния си труд по метафизика „Видимост и реалност“ (*Appearance and Reality*, 1893), идват в момент, когато Ръсел се запознава с новите математически постижения на континента и разбира необходимостта от философско осмисляне на последиците от новата математика и логика. Атмосферата, в която Ръсел заживява, е заредена с антимионистичен, антибрадлиански дух.

Спомням си, че веднъж Мактагарт разказа случай, когато срещнал Брадли в Оксфорд и че когато Брадли влязъл, „сякаш Платоновата Идея влезе в стаята“

Джордж Мур, Автобиография

В Кеймбридж бях индоктриниран с философията на Кант и Хегел, но заедно с Дж. Е. Мур отхвърлихме тези две философии

фи. Мисля, че въпреки единоумислието ни в нашия бунт, имахме важни различия в ударението (*important differences in emphasis*).

Бъртранг Ръсел (Russell, 1959: 11 – 12)

В своите автобиографии и Ръсел, и Мур свидетелстват за близкото приятелство, което са имали като студенти в Тринити колеж, Кеймбридж. Тогава и двамата са последователи на британския абсолютен идеализъм, на островното хегелианство, чиито главни представители в този момент са Франк Брадли и Джон Елис Мактагарт. Брадли несъмнено „е най-известният, оригинален и философски най-влиятелен от всички британски идеалисти“ (Candlish & Basile, 2017); през целия си живот той е стипендиант, който не преподава, за разлика от Мактагарт, който чете лекции в Кеймбридж и дълбоко впечатлява студентите си, сред които са Мур и Ръсел. По думите на Ръсел от *Автобиографията* идеалистическият период при Мур е бил по-кратък; в своята *Автобиография* Мур признава, че и двамата (с Ръсел) са били „enthusiastic admirers“ (ентузиастични последователи) на Мактагарт (Moore, 1942: 19).

С какво Брадли спечелва Ръсел и Мур и кои са главните доктрини, срещу които по-късно и двамата енергично въстават, за да наложат идеите на една „нова философия“?

В късните си години Ръсел си спомня, че като студент за известно време намира утеха в идеализма, както Мактагарт го е преподавал; „...философията на Хегел ми изглеждаше и очарователна, и доказуема“ (Russell, 1959: 12). Брадли, от друга страна, го спечелва със своя антипсихологизъм и безпощадна критика на родната емпиристка традиция. „В Англия твърде дълго живяхме в психологическата нагласа“ (цит. по: Wollheim, 1956: 14). Това е казано в една от най-известните творби на Брадли *The Principles of Logic* („Принципи на логиката“, 1884) и изразява гледна точка, отстоявана неомтклонно. Позицията на Брадли, напълно сходна с борбата на Фреге тогава, е възторжено приета от Ръсел и Мур и ако виждаме в тях бащите на аналитичната традиция, трябва да разбираме, че именно Брадли е радетелят на депсихологизирането на логиката, на отделянето от логиката на психологията.

Идеализмът на Брадли завладява с особената си възвишеност и величие. Тази философия граничи с мистичното и религиозното. За Брадли единствената реалност е „крайната реалност“ (*ultimate reality*), *Абсолютата*, което е името на Бога. Това е така, защото реално е само онова, което е напълно безусловно, независимо и самостоятелно (Carey, 2017). *Абсолютът* „побира“ всичко, всичко „е“ в *Абсолютата*. Затова нищо друго освен него не е реално, а само „привидно“ (*appearance*). Главният метафизически труд на Брадли – *Видимост и реалност* (*Appearance and Reality*, 1893), изразява тази основна теза. От нея следват парадоксални изводи: например, че няма отделни *обекти*, нито *факти*, които могат да бъдат изучавани. Защо то кой отделен обект или факт може да е независим и самостоятелен като *Абсолютата*? Не е ли очевидно, че всяко нещо е свързано с много други неща (а чрез тях и с всяко друго нещо) и съществуването му зависи от тази всеобща свързаност? Не е ли очевидно, че естествените науки *изкуствено* и *нелегитимно* отделят, откъсват, оформят така наречените „обективни факти“, за да ги анализират изолирано, самостоятелно? Така те извършват „ужасно насилие“ над реалността; „научният метод“ и анализът всъщност разрушават единството и неразривността на цялото, те *селектират* своите обекти и в този смисъл ги *фалшифицират*. Твърде обичайно и най-пагубно суеверие е да предполагаме, че анализът не е промяна, твърди в *Принципите* Брадли (цит. по: Wollheim, 1956: 18). Всеки анализ е изкривяване, фалшифициране на действителността. Аналитичният принцип е „фундаментален принцип на грешката и заблудата“ (цит. по: Copleston, 1994: 199).

Крайният монизъм, скициран по-горе, завършва с типичния *брадлиански скептицизъм*, напълно противоположен на познавателния оптимизъм на английските емпирици, за които прогресът на науката, макар и с малки стъпки, е безспорен. Философията на Брадли обаче поставя под въпрос изобщо изследването на „света“: единствените възможни истини според него са тези за *Абсолютата*, но за ограничения интелектуален капацитет на човека той е непостижим; невъзможно е да се прилагат „научни методи“ за неговото изследване.

Подобни изводи заедно с други парадоксални твърдения на Мактагарт постепенно разклащат вярата на Мур и Ръсел в идеализма. Около 1897–1898 г. критиката им се насочва към централната според тях доктрина на Брадли, която наричат „теория на вътрешните отношения“. Съгласно нея всички отношения са същностно вътрешни за участващите в тях страни (*relata*); всяко нещо е такова, каквото е, благодарение на мрежата от отношения, в които е включено и от които, в крайна сметка, зависи съществуването му. Да изучаваме даден *relatum* в изолация, е невъзможно, защото пренебрегвате част от същността му, а да го изучаваме в неговите отношения, неизбежно ви отвежда към цялото, единното, *Абсолютата*. По образния, но много точен израз на Ръсел, в брадлианската схема светът прилича на „купа с желе“, което не можете да разделите или разрежете, защото всяко докосване го желято където и да е кара цялото да потрепери.

На доктрината за *вътрешните отношения* Мур и Ръсел противопоставят доктрината за *външните отношения*. Тя изразява от простия въпрос на здравия разум: Явно ли

е, че всички отношения са същностно вътрешни за участващите в тях страни? Вярно ли е например, че масата, на която в момента пиша, ще промени същността си, ако не е разположена в ъгъла на стаята, където в момента е, а застане в нейния център. Мур издига аналогичен въпрос: ще се промени ли същността на човек, който има куче, което след време умре и съответно отношението между него и кучето престане да съществува?

Парадоксално е според Мур и Ръсел да разглеждаме всички отношения като *вътрешни*, в смисъл на *същностноприсъщи*, на допринасящи за идентичността на *relata*, както е парадоксално да твърдим, че е невъзможно да получаваме истини за отделни части от света. „Новата философия“ на Мур и Ръсел е отрицание на идеализма, холизма и монизма на Брадли. В афористично-светогледен план Ръсел заменя „купата с желе“ като образ на света с нов образ – „ведро със сачми“, за да подчертае реализма и плурализма на новата философия. Тя несъмнено е далеч по-адекватна на науката, и особено на математиката и логиката.

През 1898 – 1899 година, по време на „бунта към плурализъм“ (the revolt into pluralism), у Ръсел се възбужда интересът към математиката и науката. Лекционно пътуване до Америка тогава (включващо и среща с Уилям Джеймс) му отваря очите колко много е изостанал Островът, в това число и Кеймбридж, от постиженията на математиците на континента. Ръсел се отгава на четенето на Кантор, Вайерщрас и Дедекинд. Междувременно преподавателят му по математика Алфред Уайтхед публикува нова книга – *Universal Algebra* („Универсална алгебра“, 1898), и след прочитането ѝ Ръсел напълно променя представата, която до момента е имал за математиката като наука, „изучаваща количества“. В новия си труд Уайтхед показва голямото значение за математиката на понятия като рег, подреждане в редица, отношения като „предходно“ „следващо“ и гр. под. Всичко това е в пълен унисон с идеите на „новата философия“ и показва, че обратът към реализъм и плурализъм е в правилната посока.

Последните пирони в ковчега на изповядвания до момента идеализъм са забити от две интересни събития. Първото е прочитането на Хегел в оригинал. Ето какво си спомня за това Ръсел в *My Mental Development* („Моемо ментално развитие“, 1951): „През 1898 г. различни неща ме накараха да изоставя и Кант, и Хегел. Прочетох „Голямата логика“ на Хегел и си помислих, както и все още мисля, че всичко, което казва за математиката, е объркана безсмислица“ (Russell, 1951: 11). Второто събитие се отнася до лекционния курс върху философията на Лайбниц, който Университетът на Кеймбридж му възлага във връзка с едногодишния отпуск на Мактагарт. За курса Ръсел написва поредица от лекции, на основата на които е създадена книгата му *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz* („Критическо изложение на философията на Лайбниц“, 1900), смятана и днес за класическо четиво при изучаването на този философ. Работата над книгата помага на Ръсел по-добре да схване основата на логическите системи на идеалистите. Според него логиката и на Лайбниц, и на Брадли се основава върху „монопола“ на субектно-предикатната форма на пропозициите, чрез които се описват свойства на субстанцията или *Абсолюта*. Пропозиции за отношения няма поради вярата, че всички те могат да се редуцират до пропозиции за свойства на участващите в тях страни. Последните развития в математиката и логиката показват на Ръсел колко наивна е подобна представа.

Пълния текст четете в сп. „Философия“, кн. 1

Рекламна тарифа

на Национално издателство за образование и наука „Аз-буки“

София 1113, бул. „Цариградско шосе“ № 125, бл. 5, тел.: 02/420-04-70, 02/420-04-71; azbuki@mon.bg; www.azbuki.bg

Вестник „Аз-буки“

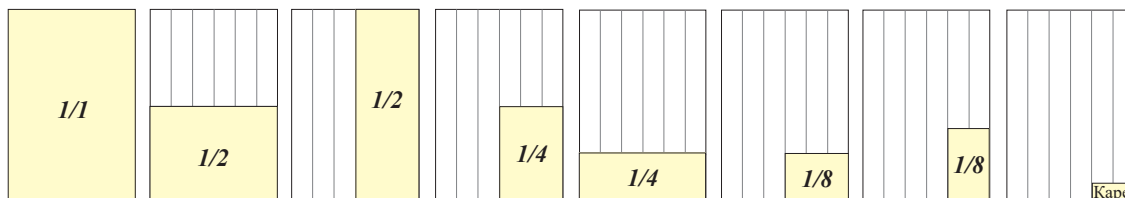
1. Стандартни карета на вътрешна страница:

Размер	Черно-бяло	+1 цвят	Пълноцветно
1/1 страница – 256 мм/388 мм	780,00 лв.	900,00 лв.	985,00 лв.
1/2 страница – 256 мм/194 мм – 125 мм/388 мм	410,00 лв. 410,00 лв.	460,00 лв. 460,00 лв.	510,00 лв. 510,00 лв.
1/4 страница – 256 мм/97 мм – 125 мм/194 мм	230,00 лв. 230,00 лв.	258,00 лв. 258,00 лв.	270,00 лв. 270,00 лв.
1/8 страница – 125 мм/97 мм – 83 мм/147 мм	115,00 лв. 115,00 лв.	129,00 лв. 129,00 лв.	135,00 лв. 135,00 лв.
каре (83 мм x 50 мм)	30,00 лв.	43,00 лв.	45,00 лв.

2. Цени за реклама на първа и последна страница – по договаряне

3. Влагане на стандартни вложки с тегло до 20 г – 80 лв. за 1000 бр.

4. Влагане на нестандартни вложки – по договаряне.

Научно-методическите списания на издателство „Аз-буки“

1. Цена за вътрешна страница

Размер	Черно-бяло	+1 цвят	Пълноцветно
1/1 страница	90 лв.	130 лв.	180 лв.
1/2 страница	50 лв.	70 лв.	90 лв.
1/4 страница	30 лв.	45 лв.	70 лв.

2. Цена за реклама на втора, трета или четвърта корица – по договаряне.

3. Размер на една печатна страница в списанията на НИОН „Аз-буки“:

а. Обрязан формат: 167 мм x 233 мм

б. Необрязан формат: 171 мм x 240 мм

4. Влагане на вложки – по договаряне.

Забележка:

Всички посочени цени са без ДДС.

Отстъпки при брой и обем публикации или комбинирана реклама в няколко издания на издателство „Аз-буки“ – по договаряне.

Тарифата е в сила от 1 юли 2017 г.